

DE TERUGKEER VAN DE WERELD VAN MARCO POLO EN HET AMERIKAANSE MILITAIRE ANTWOORD EROP

Eurazië wordt een samenhangend geheel waarin Europa verdwijnt. Het supercontinent ontwikkelt zich tot één groot universum van handelsverkeer en conflicten en tegelijkertijd wordt het Westfaalse statenstelsel zwakker en treden oudere imperialistische tradities – Russische, Chinese, Iraanse en Turkse – op de voorgrond. Geen crisis die zich ergens tussen Midden-Europa en Oost-China voordoet, staat nog op zichzelf. Het is één strijdtoneel geworden.

Deze essaybundel is een historische en geografische wegwijzer voor het supercontinent.

DE VERSPREIDING VAN HET WESTEN

Nooit eerder vormde de westerse beschaving zo'n geopolitieke eenheid en militaire macht als in de Koude Oorlog en de jaren direct daarna. Ruim vijftig jaar lang werd het politieke en morele waardenstelsel dat zich in de loop van millennia ontwikkelde en in het kort 'het Westen' wordt genoemd, belichaamd en vertegenwoordigd door een sterk militair bondgenootschap. Wat de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) verder ook allemaal gedaan heeft, in beginsel was zij een cultureel verschijnsel. De geestelijke uitgangspunten ervan gaan terug op de filosofische en politieke erfenis van het oude Griekenland en Rome, het middeleeuwse christendom en de verlichting van de zeventiende en achttiende eeuw – waaruit de ideeën van de Amerikaanse Revolutie voortkwamen. De grote westerse landen hadden natuurlijk ook al zij aan zij gevochten in de twee wereldoorlogen, en die uit noodzaak geboren allianties vormden de voorlopers van de NAVO, die beter gestructureerd was en daarmee meer veiligheid garandeerde. De militaire eenheid werd versterkt door de economische samenwerking in Europa, die culmineerde in de Europese Unie. De EU gaf praktische inhoud en politieke steun aan de kernwaarden van de NAVO, die je zou kunnen samenvatten als: de rechtsstaat boven arbitraire machtsuitoefening, geen etnisch maar juridisch burgerschap en de bescherming van het individu, ongeacht ras en godsdienst. Per slot van rekening gaat democratie minder om verkiezingen dan om onpartijdige instituties. Na de Lange Europese Oorlog, die duurde van 1914 tot de overwinning van

de NAVO op het communisme in 1989, triomfeerde dit waardenstelsel. Heel Midden- en Oost-Europa, van de Baltische Zee tot de Zwarte Zee, ging deel uitmaken van de EU. Waarbij ik wil benadrukken dat het echt een lange Europese oorlog was. Nadat in 1945 het totalitaire nazisme was verslagen, duurde de politieke en economische oorlogstoestand in de satellietstaten van de Sovjet-Unie nog voort tot en met 1989.

Beschavingen gedijen dikwijls bij verzet tegen andere beschavingen. Zoals het christendom vorm en inhoud kreeg toen het zich afzette tegen de islam, nadat dat geloof in de zevende en achtste eeuw de Levant en Noord-Afrika had veroverd, zo ontwikkelde het Westen zijn uitgesproken geopolitieke paradigma in de strijd tegen nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie. En omdat de naschokken van de Lange Europese Oorlog met de desintegratie van Joegoslavië en de wanorde in Rusland tot aan het eind van de twintigste eeuw voelbaar waren, bleven de NAVO en de EU nog een tijdje even belangrijk als voor 1989. In het 'post-Koude-Oorlogtijdperk', zo genoemd omdat de oorlog nog doorwerkt in het heden, bewees het expeditieleger van de NAVO zijn macht in Joegoslavië en maakte de EU gebruik van de zwakte van Rusland door voormalige Warschaupact-landen als lid toe te laten.

De Lange Europese Oorlog, die 75 jaar duurde, heeft nog steeds invloed op gebeurtenissen. Met die invloed begin ik mijn beschrijving van de nieuwe en zich tot ver buiten Europa uitstreckende wereld waarmee de Amerikaanse strijdkrachten te maken hebben. En omdat de problemen waarmee Europa kampt, een goede inleiding

zijn bij deze schets van de nieuwe wereld, begin ik daarmee.

Met het oog op de gigantische verwoesting die de beide wereldoorlogen hadden aangericht, wilde de elite in Europa vanaf eind jaren veertig een streep zetten onder het hele verleden en daarmee ook onder alle culturele en etnische verschillen. Alleen de abstracte verlichtingsidealen werden in ere gehouden. De menselijke ellende als gevolg van de oorlogen leidde dus tot de politieke maakbaarheidsgedachte en economische experimenten. Die kregen gestalte in de ruimhartige verzorgingsstaten en de verre gaande economische regulering die alle voorzieningen vereisten. Tegelijkertijd werd door dezelfde elite de Europese Gemeenschap opgericht en opgetuigd vanuit de gedachte dat de politieke conflicten waaruit de wereldoorlogen waren voortgekomen, geen kans meer zouden krijgen als landen samenwerkten. Later werd vanuit dezelfde gedachte de gemeenschappelijke munt in een groot deel van Europa ingevoerd. Maar de verzorgingsstaten bleken onbetaalbaar voor de landen die de Noord-Europese discipline misten, en als gevolg van de eenheidsmunt raakten de economisch zwakkere landen in Zuid-Europa diep in de schulden. Het naoorlogse streven naar verlossing van kwaden als oorlog en armoede heeft op den duur dus helaas geleid tot hardnekkige en levensgrote economische en politieke problemen.

De ironie gaat nog verder. Dat de tweede helft van de vorige eeuw zo'n rustige en gelukkige tijd voor Europa was, kwam ook doordat het in demografisch opzicht was afgesloten van het islamitische Midden-Oosten. Dat was

eveneens een gevolg van de Koude-Oorlogsfase van de Lange Europese Oorlog: totalitaire politiestaten als Libië, Syrië en Irak werden tientallen jaren met geld en adviezen uit de Sovjet-Unie op de been gehouden en konden daarna op eigen kracht verder gaan. Europa had het daardoor in zekere zin gemakkelijk. Het kon machtspolitiek verwerpen en mensenrechten preken omdat de tientallen miljoenen moslims in de buurt geen mensenrechten en daarmee ook geen bewegingsvrijheid hadden. Maar nu zijn de regimes van de genoemde landen (van binnenuit of door inmenging van buitenaf) verdreven of in de grootste moeilijkheden geraakt. Met als gevolg dat met schulden beladen en economisch stagnerende Europese landen met massa's vluchtelingen worden opgescheept. Inmiddels staat de eenheid van Europa van binnenuit onder druk door de opkomst van reactionair populisme en de heroprichting van nationale grenzen om moslimvluchtelingen tegen te houden. En van buitenaf wordt de eenheid bedreigd doordat Europa niet langer van de rest van Afro-Eurazië is afgescheiden.

Dat alles is het onvermijdelijke gevolg van geografische en historische omstandigheden. In de vroege oudheid en lang daarna omvatte Europa het hele Middellandse-Zeegebied. Zo behoorde ook Noord-Afrika tot het *Mare Nostrum* (Onze Zee), om met de Romeinen te spreken, totdat de Arabieren in de zevende eeuw de hele zuidelijke kuststrook veroverden. Die onderliggende werkelijkheid is nooit echt verdwenen. Halverwege de twintigste eeuw merkte de Franse geograaf Fernand Braudel op dat Europa eigenlijk niet bij Italië of Griekenland ophield, maar pas bij de Sahara. Nu

verzamelen de migranten zich daar voor hun reis naar het noorden.*

Europa, of in elk geval het Europa zoals wij dat kennen, is aan het verdwijnen. En daarmee verliest ook het begrip ‘het Westen’ – als duidelijk afgebakende geopolitieke macht althans – zijn betekenis. Het begrip ‘de westerse beschaving’ verkeert zoals bekend al een hele tijd in crisis. Om te zien hoeveel invloed het multiculturalisme heeft in deze wereld van intensieve kosmopolitische contacten, hoef je alleen maar naar de academische wereld te kijken. Op de meeste Amerikaanse universiteiten zijn colleges westerse beschaving nu even zeldzaam als controversieel. Zoals Rome het Griekse denken slechts ten dele overnam en in de middeleeuwen zo ongeveer alle Romeinse idealen verloren gingen, zo zal ook ‘het moderne westerse denken deels teloorgang’, zoals de Russische liberaal Alexander Herzen al in de negentiende eeuw schreef. ‘Het wordt in de geschiedenis opgenomen zoals ons lichaam opgaat in de samenstelling van het gras, de schapen, koteletten en mensen. We houden niet van dat soort onsterfelijkheid, maar wat doen we eraan?’**

De westerse beschaving zal dus niet helemaal verdwijnen, maar ze zal verwateren en zich verspreiden. Wat houdt globalisering anders in? Behalve vrij verkeer van goederen en diensten betekent het ook dat het Amerikaanse kapitalisme en de Amerikaanse managementpraktijken

* Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vert. Sian Reynolds, 1949; herdruk, New York, Harper & Row, 1972, dl. 1, p. 171.

** Alexander Herzen, *My Past and Thoughts*, vert. Constance Garnett, 1968; herdruk, Berkeley, University of California Press, 1973, p. 390.

overal overgenomen worden. Omdat dit tevens voor de mensenrechten geldt (ook een westers begrip) zijn er de meest eclecticische culturele combinaties ontstaan, die het in de geschiedenis ontstane verschil tussen Oost en West weer verkleinen. Het Westen won weliswaar de Lange Europese Oorlog, maar daarna veroverde het niet de rest van de wereld, zoals sommigen verwachtten. Nee, het wordt een onderdeel van wat Reinhold Niebuhr 'het grote historische web' noemde.* De ontbinding waar Herzen het over had, is begonnen.

EEN NIEUWE GEOSTRATEGIE

Eurazië wordt een samenhangend geheel waarin Europa verdwijnt. Daarmee bedoel ik niet dat Eurazië net zo verenigd en stabiel wordt als Europa tijdens en vlak na de Koude Oorlog. Ik bedoel alleen dat er op het Euraziatische supercontinent analytisch gesproken grenzen worden geslecht door een drietal onderling samenhangende en elkaar versterkende factoren: globalisering, technologische ontwikkeling en geopolitiek. 'Eurazië' heeft nu domweg een betekenis die het voorheen niet had. Daarnaast, nu de eenheid van het Middellandse-Zeegebied is hersteld, zoals de vluchtelingenstromen vanuit Afrika en de Levant naar Europa bewijzen, en het scheepsverkeer over de Indische Oceaan, van Indochina tot Oost-Afrika, sterk is toegenomen.

* Reinhold Niebuhr, *The Irony of American History*, 1952; herdruk, Chicago, University of Chicago Press, 2008, p. 74.

men, kunnen we evengoed van ‘Afro-Eurazië’ spreken. De term ‘Wereldeiland’, die in het begin van de twintigste eeuw werd bedacht door de Britse geograaf Halford Mackinder voor Eurazië en Afrika samen, is niet langer prematuur.*

Het langzamerhand verdwijnende Westen bevordert die ontwikkeling zelf doordat het zijn ideeën over eenheid inbrengt in de ontluikende mondiale cultuur die hele continenten overspant. Een andere stimulerende factor is de erosie van de afstand dankzij de technologie: nieuwe wegen, bruggen, havens, vliegtuigen, reusachtige containerschepen en glasvezelkabels. We moeten echter wel bedenken dat het proces ook keerzijden heeft. Juist omdat godsdiensten en culturen de druk van de globalisering voelen, worden er op internet uiterst strenge en in feite nieuwe varianten gepropageerd die ideologische vormen aannemen. Neem Boko Haram en Islamitische Staat. Die verkondigen niet de islam zoals die doorgaans wordt beleden, maar een tiranniek en massahysterisch geloof. Zoals ik elders al heb opgemerkt, zien we nu niet de zogeheten botsing der beschavingen, maar een botsing van kunstmatig gereconstrueerde beschavingen. En die verhardt nog eens de godsdienstige verschillen die, zoals we na de val van de politiestaten in het Midden-Oosten konden zien, behalve tussen landen ook binnen landen bestaan.

Bovendien gaat het in de huidige claustrofobische wereld van bloedige oorlogen en nieuwe communicatiemiddelen en infrastructuur niet alleen om geloof en cultuur, maar

* Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Defense Classic Edition, Washington, DC, National Defense University Press, 1942, p. 45-49.

ook om grondgebied. Om grondgebied wordt nog steeds fel gevochten, ook al vanwege de uitdijende megasteden en bevolkingsgroei. Zelfs in overbevolkte streken waar het grondwaterpeil en de productie van voedsel enorm is gedaald, blijven mensen voor elk stukje grond vechten. En tegelijk met al die strijd en vluchtelingenstromen verdwijnen de afscheidingen uit de Koude Oorlog en die tussen continenten en subcontinenten even snel als de Lange Europese Oorlog uit de levende herinnering verdwijnt. Als geopolitieke concepten zullen Europa, Noord-Afrika, het Nabije Oosten, Centraal-Azië, Zuid-Azië, Zuidoost-Azië, Oost-Azië en het Indiase subcontinent onvermijdelijk aan betekenis gaan verliezen. Nu zowel de landsgrenzen als de culturele verschillen aan erosie onderhevig zijn, ontstaat er een continuüm van subtiele gradaties in het hele gebied tussen Midden-Europa en de Adriatische Zee enerzijds en de agrarische bakermat van de Chinese beschaving ten oosten van de Gobiwoestijn anderzijds. Geografie blijft belangrijk, maar landsgrenzen zullen er minder toe doen.*

Deze wereld zal steeds meer gebonden zijn aan formele verplichtingen die zowel boven als onder overheidsniveau bestaan, een situatie die doet denken aan de verhoudingen tijdens het feodalisme. Zoals er in het middeleeuwse al-Andalus een vruchtbare mix tussen de islamitische, joodse en christelijke beschaving bestond, waarin de Arabieren de baas waren maar niemand zich hoefde te bekeren, zo zullen er nu – buiten de conflictgebieden uiteraard – tolerantie

* Parag Khanna, *Connectography: Mapping the Future of Global Civilization*, New York, Random House, 2016, p. 14.

en interessante culturele combinaties ontstaan waarin het westerse liberalisme is opgelost en alleen zo nog zijn plaats heeft. Wat de regionale conflicten betreft: omdat alle werelddelen sterker met elkaar verbonden zijn, zullen die vrijwel altijd wereldwijde gevolgen hebben. Om maar iets te noemen: lokale conflicten waarbij Iran, Rusland of China betrokken waren, leidden de laatste decennia tot terroristische aanslagen en cyberaanvallen in Europa en de beide Amerika's.

Naast het wegvallen van geografische scheidslijnen zullen er in deze eeuw ook heel veel nieuwe grenzen komen. Dit laatste omdat het aantal autonome gebieden sterk zal toenemen. Met andere woorden, binnen landsgrenzen ontstaan er stadstaten en regionale staten die naar meer gewicht streven terwijl supranationale verbanden als de EU hetzij aan belang inboeten, hetzij, zoals in het geval van de ASEAN, van weinig betekenis blijken in een situatie van intimidatie en macht.* En scheidslijnen vallen weg doordat de verschillen – en vooral de grenzen – tussen werelddelen als Europa en het Midden-Oosten, het Midden-Oosten en Zuid-Azië, en Zuid-Azië en Oost-Azië geslecht worden. De wereldkaart wordt dus zowel vloeiender als complexer en zal bovendien een zich herhalend patroon laten zien, een patroon dat mede wordt bepaald door nieuwe wegen, spoorwegen, pijpleidingen en glasvezelkabels. Die infrastructuur maakt de factor geografie uiteraard niet ongedaan. De kosten van de aanleg van al die zaken bewijzen namelijk dat de geografie nog wel degelijk bestaat. Ieder-

* ASEAN is de Associatie van Zuidoost-Aziatische landen.

een die iets weet van de wereld van de fossiele brandstoffen of aan oorlogvoering in de Baltische Staten of de Zuid-Chinese Zee heeft deelgenomen, weet hoe belangrijk de ouderwetse geografie nog is. Bovendien maakt, zoals eerder gezegd, de voor het moderne leven cruciale infrastructuur de wereld naar ons gevoel kleiner en dus claustrofobischer. Techno-optimisten die geloven dat alle verbindingen de vrede, welvaart en culturele uniformiteit alleen maar ten goede zullen komen, zien wat dingen over het hoofd. Hoe meer verbondenheid, hoe meer er met een oorlog op het spel wordt gezet, maar ook hoe gemakkelijker oorlogen van de ene regio naar de andere overslaan. Internationale ondernemingen zullen het meest profiteren van de nieuwe wereld, maar omdat ze in de regel niet voor veiligheid kunnen zorgen, hebben ook zij de zaken niet echt onder controle.

Niets illustreert dit proces beter dan de Chinese plannen voor twee verbindingen: een landbrug door Centraal- en West-Azië naar Europa en een scheepvaartroute over de Indische Oceaan, van Oost-Azië naar het Midden-Oosten. Er bestaan ook ideeën om de routes over land en zee met elkaar te verbinden. Zowel China en Pakistan als Iran en India willen in principe de olie- en aardgasvelden in het door land omsloten Centraal-Azië verbinden met de Indische Oceaan.* China zelf heeft voor al deze infrastructurele projecten de leuze ‘één gordel, één weg’ bedacht, maar feitelijk gaat het om een nieuwe zijderoute. De middeleeuwse zijde-

* Robert D. Kaplan, *Moesson: De Indische Oceaan en de toekomstige wereldmachten*, Houten-Antwerpen, Het Spectrum, 2010, hfst. 1.